

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

Amrit Kirtan

Saranda, invented by
Sri Guru Hargobind Sahib

Taaos, successor to the Saranda

ਜੁਲਾਈ 2004

ਆਨਰੇਰੀ ਸੰਪਾਦਕ ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਸਬੰਧੀ ਤ੍ਰੈਭਾਸ਼ੀ ਮਾਸਿਕ ਪੱਤਰ
ਅੰਕ 7 ♦ ਸਾਲ ਸੋਲਵਾਂ ♦ ਜੁਲਾਈ 2004

ਸੰਪਾਦਕ (ਆਨਰੇਰੀ)

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਐਮ.ਏ. (ਸੰਗੀਤ, ਪੰਜਾਬੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਐਨ), ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ

ਸਹਾਇਕ ਸੰਪਾਦਕ (ਆਨਰੇਰੀ)

ਡਾ. ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਬੈਦਵਾਣ, ਐਮ.ਏ., ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ

ਸਹਿਯੋਗੀ

ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ▲ **ਸ. ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ**

- ▲ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਾਦਕ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ ਦਾ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ’ ਲਾਇਬਰੇਕਟਰ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪੱਤਰ ਨੰ: 4.8.90 ਮਿਤੀ 20.2.91 ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੈ।

- ▲ Donations are eligible for relief u/s 80 G of Income-Tax Act, 1961 (43 of 1961) vide CIT/CHD/Tech./04-05/375 dated 30.04.2004/05.05.2004 valid upto 31.03.2007

ਚੰਦੇ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

- ▲ ਦੇਸ਼: ਇਕ ਕਾਪੀ 15 ਰੁ., ਸਲਾਨਾ 150 ਰੁ. ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ 1500 ਰੁ.
- ▲ ਵਿਦੇਸ਼: ਸਲਾਨਾ 30 \$, ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ 300 \$
- ▲ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ’ ਲਈ ਡਰਾਫਟ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ’ ਦੇ ਨਾਮ ਹੀ ਭੇਜੇ ਜਾਣ ਜੀ।

ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਲਈ ਪਤਾ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ (ਰਜਿ.)

1246/1, ਸੈਕਟਰ 22-ਬੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ 160 022

ਫੋਨ : 0172-2701396, 2713915

ਰਚਨਾਵਾਂ ਭੇਜਣ ਲਈ ਪਤਾ

ਸੰਪਾਦਕ, ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ’

422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ 160 015

ਫੋਨ : 0172-2772660

e-mail : drjagirsingh@rediffmail.com

Website : www.amritkirtan.org

ਮਿਤ੍ਰ ਅਸਾਡਕੇ ਸੇਈ
ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਪੱਤਰ

2

ਕਰਉ ਬੇਨੰਤੀਆ
ਸੰਪਾਦਕੀ

3

ਫਰੀਦ ਬਾਣੀ : ਸੰਗੀਤਕ ਪਰਿਪੇਖ
ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

4

ਮਲ੍ਹਾਰ ਸੀਤਲ ਰਾਗ ਹੈ
ਗੁਰਜੰਤ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀ

10

ਕਿਰਤ ਸਤਿਆਚਾਰ
ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜਾਬੇਵਾਲ

12

Celebrating the fourth centenary....
Bhagwant Singh Dalawari

14

ਸੁਰ ਲਿਪੀਆਂ
ਹਰਮਿੰਦਰ ਕੌਰ

20

ਸੁਰ ਲਿਪੀ ਵਾਲੇ ਬਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ
ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ

23

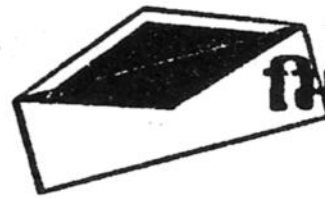

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ’ ਨੇ ਸਿਰਜਣਾ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼ ਅਤੇ ਸਟੇਸ਼ਨਰਜ਼, ਐਸ. ਸੀ. ਐਫ. 107, ਫੇਜ਼-7, ਮੁਹਾਲੀ ਤੋਂ ਛਪਵਾ ਕੇ 422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।

COMPUTER TYPE SETTING

sohal specials
Designers & Printers
Phone: 0172 - 5091443

ਸਿੱਖ ਅਸਾਡੜੇ ਜੇਈ

◆ ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਲਾਵਰੀ ਦਾ 'ਸੋ ਪ੍ਰਭੁ ਹੋਆ ਬੇਲੀ' ਲੇਖ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਲਾਹਉਣ ਯੋਗ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕਲਮ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਕਪਾਟ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਹਣੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਜੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪੁਰ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਲਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਾਠਕ/ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੂੰ ਆਪਾ ਪਛਾਨਣ ਵਿਚ ਰਤਾ ਵੀ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿੱਥੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹਾਂ, ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਗੁਰੂ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ।

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਲਮ ਸਲਾਮਤ ਰੱਖੇ।

- ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਕੁੰਡਲਸ

ਕੁੰਡਲਸ ਕਲੀਨਿਕ, ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕਖਾਨਾ ਬੇਲਾ, ਰੋਪੜ

◆ ਜੂਨ ਦਾ ਅੰਕ ਬੇਹੱਦ ਪਸੰਦ ਆਇਆ। ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਚੇਅਰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਬਾਰੇ ਜਾਨਕਾਰੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਸੀ। ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਿਲਾਵਰੀ ਦਾ ਲੇਖ 'ਸੋ ਪ੍ਰਭੁ ਹੋਆ ਬੇਲੀ', 'ਨਿਰਭੈਤਾ ਅਤੇ ਨਿਰਵੈਰਤਾ', 'ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੀਰਤਨੀਏ', 'ਸਾਡੇ ਕੀਰਤਨੀਏ', '500 ਸਾਲਾ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ

ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ' ਆਦਿ ਲੇਖ ਬੇਹੱਦ ਪਸੰਦ ਆਏ।

- ਪ੍ਰੋ. ਮੰਗਤ ਸਿੰਘ ਮਸਤਾਨਾ

ਅਸ਼ੋਕਾ ਰਿਫਰੈਸਮੈਂਟ, ਮੰਡੀ ਹਰਜੀਰਾਮ, ਮਲੋਟ 152

107

◆ I do relish reading the magazine though some of the article are beyond my comprehension because I am novice to music as well as Punjabi language. But music as such brings food for soul, one enjoy s listing to it even if one does not know how to sing. Kindly elabroate when was the "1st Ardas" came into being in Sikh religion & in it's form if possible. ਮੁੱਖ ਵਾਕ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਕੀ ਕੋਈ ਨਿਯਮ ਹਨ ਜਾਂ ਕਿਤੋਂ ਵੀ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

- Dr. Surinder Kaur Sandhu

308, Green Avenue, Amritsar 143 001

ਪਹਿਲਾ ਪਾਣੀ ਜੀਉ ਹੈ

‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ’ ਦਾ ਬਾਕੀ ਸਾਰਾ ਮੈਟਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕੇਵਲ ‘ਕਰਉ ਬੇਨੰਤੀਆ’ ਭਾਵ ਸੰਪਾਦਕੀ ਲਿਖਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ ਸ੍ਰ. ਜੋਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੋਹਲ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਫੋਨ ਆਇਆ ਕਿ ‘ਅਜੇ ਤੱਕ ਸੰਪਾਦਕੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ’।

ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੋਈ ਟਾਪਿਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ “ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਪਾਣੀਆਂ ਦਾ ਮਸਲਾ ਬੜਾ ਗਰਮ ਹੈ ਕੁਝ ਇਸ ਬਾਰੇ ਹੀ ਲਿਖ ਛੱਡੋ।”

ਸੋਹਲ ਸਾਹਿਬ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਦੀ ਕੰਪੋਜ਼ਿਟ ਅਤੇ ਲੇਆਊਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਾਣੀ ਸੰਬੰਧੀ ਰਹੀਮ ਦਾ ਇਕ ਦੋਹਾ ਵੀ ਸੁਣਾਇਆ:

ਰਹੀਮਨ ਪਾਣੀ ਰਾਖੀਐ, ਬਿਨ ਪਾਣੀ ਸਭ ਸੁਨ ॥

ਪਾਣੀ ਗਇ ਨਾ ਉਬਰੈ, ਮੋਤੀ, ਮਾਨੁਸ, ਚੂਨ ॥

ਮੈਂ ਸੋਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ- ਪਾਣੀ ਤਾਂ ਬੜੀ ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਬੜੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਸਤ ਹੈ। ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਰੱਬ ਨਾ ਕਰੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਘਾਟ ਆਵੇ।

ਸਿਆਸਤ ਦੀ ਸੂਝ ਮੈਨੂੰ ਹੈ ਨਹੀਂ। ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਲਈ ਪਾਣੀ ਬਾਰੇ ਕਿਹੜੀ ਧਿਰ ਦਾ ਸਟੈਂਡ ਠੀਕ ਹੈ ਜਾਂ ਗਲਤ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਇਹ ਸੋਚਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਜ਼ਰੂਰ ਯਾਦ ਆ ਗਈ।

ਕਿਸੇ ਪਿਓ ਦੀਆਂ ਦੋ ਧੀਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸਾਨ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਕਿਸੇ ਘੁਮਿਆਰ ਨਾਲ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਿਸਾਨ ਵਾਲੀ ਧੀ ਦੇ ਪੁੱਜਾ ਉਸ ਦਾ ਹਾਲ ਚਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ, “ਬਾਪੂ ਰੱਬ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਮੀਂਹ ਪਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਝੋਨਾ ਲਾ ਸਕੀਏ।”

ਜਦੋਂ ਉਹ ਘੁਮਿਆਰ ਵਾਲੀ ਧੀ ਦੇ ਘਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਬਾਪੂ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਕਿ ਮੀਂਹ ਨਾ ਪਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਸਾਡਾ ਆਵਾ ਪੱਕ ਜਾਵੇ।”

ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਝਦਾ ਕੀ ਕਰੇ।

ਮੇਰੀ ਹਾਲ ਵੀ ਕੁਝ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹੈ। ਹਰਿਆਣੇ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਕਈ ਮਿੱਤਰ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿਰਸਾਨ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਣੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਨੋ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਪੰਜਾਬ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਲਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਭਾਈ ਘਨਈਆ ਤਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਣੀ ਪਿਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਹਰਿਆਣੇ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਵੀਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਭਰਾ ਵੀ ਹਨ।

ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਾਡੇ ਕਈ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਬੰਜਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਸਹਿਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਤਾਂ ਰੱਬ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪਾਣੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਨਫਰਤ ਨਾ ਆਵੇ। ਰੱਬ ਕਰੇ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਲੋੜ ਮੁਤਾਬਕ ਪਾਣੀ ਮਿਲੇ।

ਕਾਗੀ ਨਿਯ

ਫਰੀਦ ਬਾਣੀ : ਸੰਗੀਤਕ ਪਰਿਪੇਖ

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ : 422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਫਰੀਦ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪਿੱਠ-ਭੂਮੀ ਉੱਤੇ ਕੇਵਲ ਸੂਫੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਸ ਉੱਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪਿੱਠ-ਭੂਮੀ ਵਜੋਂ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਗੀਤਕ ਰਵਾਨਗੀ, ਸੰਗੀਤਕ ਕਾਇਆ, ਰਾਗ, ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਮੌਲਿਕ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਤੱਤ ਹਨ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਫਰੀਦ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਗੀਤਕ ਪਰਿਪੇਖ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੇ ਬੁਝਣ ਲਈ ਪਰੋਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਫਰੀਦ ਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਸੂਫੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਨ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਭਾਰਤ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਸਮੇਂ ਹੀ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰਾਂ ਦਾ ਆਗਮਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਕੀਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੱਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਵੱਖ ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਰਗਾਹਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਰਗਾਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਤਤਕਾਲੀਨ ਹਾਕਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਰਗਾਹਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਆਮ ਜਨਤਾ ਅਤੇ ਹਾਕਮਾਂ ਵਿਚ ਸੰਪਰਕ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵੀ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਰਗਾਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਸੂਫੀ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ:-

ਬਹੁਤੇ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ, ਸੂਫੀ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੂਫੀ-ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸੰਗੀਤ ਰਾਹੀਂ ਰੱਬੀ ਉਸਤਤਿ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਸਮਾਅ (ਕੀਰਤਨ) ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਸਮਾਅ' ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਸਬੰਧੀ ਸੂਫੀ ਮੱਤ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਥਾਈਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਵਾਲੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਡਾ. ਸਾਧੂ ਰਾਮ ਸ਼ਾਰਦਾ ਪੁਸਤਕ ਅਵਾਰਿਫ਼-ਉਲ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਧੇਰੇ ਸੂਫੀ ਸੰਗੀਤ ਸੁਣਨ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਦਾ ਲਾਭ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਨਾਲ ਮਨ ਦੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਅਤੇ ਵਜਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਆਮ ਲੋਕ ਸਮਾਅ, ਕੁਦਰਤੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਣਦੇ ਹਨ। ਸਾਧਕ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਅਤੇ ਸ਼ੌਫ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੁਣਦੇ ਹਨ, ਔਲੀਆ ਲੋਕ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਲਈ ਸੁਣਦੇ ਹਨ। ਆਰਿਫ਼ (ਗਿਆਨੀ) ਖੁਦਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ

ਲਈ ਅਤੇ ਕਾਮਿਲ ਉਸਦੀਆਂ ਵਹੀਆਂ (ਆਦੇਸ਼) ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੁਣਦੇ ਹਨ।

'ਸਮਾਅ' ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਸਬੰਧੀ ਹਜ਼ਰਤ ਨਸੀਰੁਦੀਨ ਹਨ। ਚਿਰਾਗਿ ਦਿਹਲਵੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ "ਸਮਾਅ ਦਰਦਮੰਦਾਂ ਲਈ ਇਲਾਜ ਦਾ ਦਰਜਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਾਹਿਰੀ ਦਰਦ ਵਾਸਤੇ ਇਲਾਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਤਿਨੀ (ਅੰਦਰੂਨੀ) ਦਰਦ ਦੇ ਲਈ ਸਮਾਅ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਇਲਾਜ ਨਹੀਂ।"

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾਤਾਗੰਜ ਬਖਸ਼ ਲਾਹੌਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਰੂਹਾਨੀ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, "ਰਾਗ (ਸਮਾਅ) ਰੱਬੀ ਸ਼ੈਅ ਏ, ਇਹ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਝੂਣ ਕੇ ਰੱਬ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਜੋੜ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਰੂਹਾਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਰੱਬ ਤਾਈਂ ਅਪੜਦੇ ਨੇ। ਇਹ ਨੂੰ ਜਿਸਮਾਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਬੇਯਕੀਨੀ ਦੇ ਖੱਡੇ ਵਿਚ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੇ ਨੇ।"

ਉਪਰੋਕਤ ਹਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸੂਫੀ ਸਾਧਨਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ 'ਸਮਾਅ' ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੂਫੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਖਾਸ ਕਰ ਚਿਸ਼ਤੀ ਸਿਲਸਿਲੇ ਦੇ ਸੂਫੀਆਂ ਨੇ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ। ਚਿਸ਼ਤੀ ਸੂਫੀ ਸਿਲਸਿਲੇ ਦੇ ਸੂਫੀ ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਬਾਣੀ-ਬਚਨਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਫੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦਰਗਾਹਾਂ ਵਿਚ ਰੱਬੀ ਉਸਤਤਿ ਦਾ ਸੰਗੀਤ (ਸਮਾਅ) ਸੁਣਨ ਦੀ ਰਵਾਇਤ ਮੌਜੂਦ ਸੀ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੱਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿੱਤ ਵੱਖ ਵੱਖ ਥਾਈਂ ਦਰਗਾਹਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਾਨਗਾਹਾਂ ਉੱਤੇ ਸਭ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਭ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਸੂਫੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਾਨਗਾਹਾਂ ਤੇ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਦੇ ਸਨ। ਸੂਫੀ ਦਰਵੇਸ਼ ਵੀ ਸਥਾਨਕ ਲੋੜਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਸਥਾਨਕ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾਵਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਖਿੱਚ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਰਗਾਹਾਂ ਉਪਰ

ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਕੱਵਾਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮਹਿਫਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਥਾਨਕ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਰੱਬੀ ਉਸਤਤਿ ਦੇ ਗੀਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ (ਕੱਵਾਲੀ) ਰਾਹੀਂ ਸੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਕੱਵਾਲੀਆਂ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਸਮੂਹ ਸੋਤਿਆਂ ਉੱਪਰ ਤੀਬਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛੱਡਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ।

ਚਿਸ਼ਤੀ ਸੰਪਰਦਾ ਵਿਚ ਕੱਵਾਲੀ ਗਾਇਨ ਦੀ ਮਕਬੂਲੀਅਤ ਬਾਰੇ ਅਨੇਕ ਹਵਾਲੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਚਿਸ਼ਤੀ ਸੂਫੀ ਸਿਲਸਿਲੇ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਅਜਮੇਰ ਦੇ ਖਵਾਜ਼ਾ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਇਨੁਦੀਨ ਚਿਸ਼ਤੀ ਦਾ ਨਾਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਰਗਾਹ ਤੇ ਅਕਸਰ ਕੱਵਾਲੀ ਗਾਇਨ ਰਾਹੀਂ ਸਿਫਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਕੱਵਾਲੀ ਸੰਗੀਤ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮੁਇਨੁਦੀਨ ਚਿਸ਼ਤੀ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੂਫੀ ਦਰਵੇਸ਼ ਖਵਾਜ਼ਾ ਕੁਤਬਦੀਨ ਬਖ਼ਤਿਆਰ ਕਾਕੀ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ। ਉਹ ਕੱਵਾਲੀਆਂ ਸੁਣਨ ਦੇ ਇਤਨੇ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਕੱਵਾਲੀ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਜੋ ਕਿ ਖਵਾਜ਼ਾ ਕੁਤਬਦੀਨ ਬਖ਼ਤਿਆਰ ਕਾਕੀ ਦੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਅਜਿਹੇ ਸੰਗੀਤਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਅਸਰ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਸੀ।

ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਬਚਨਾਂ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਗੀਤ (ਸਮਾਅ) ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੋਣ ਦੇ ਸਪਸ਼ਟ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਰੱਬੀ ਬੰਦਗੀ ਲਈ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਾਧਨ ਸਵਿਕਾਰਦਿਆਂ ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਨੇ ਸਮਾਅ ਨੂੰ 'ਦਿਲ ਦਾ ਚੈਨ' ਆਖਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਾਅ ਪਹਿਲਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹਰਕਤ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਪਰੰਤ ਹੈਰਤ, ਫੇਰ ਜ਼ੋਕ ਅਤੇ ਅੰਤ ਤੇ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਛਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੂਫੀ ਇਸ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਗਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਖਬਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ।

ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਭਗਤੀ ਜੋਗ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਕਠਿਨ ਤਪੱਸਿਆ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਰੱਬ ਦੀ ਭਗਤੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਡੇਲੇ ਤੇ ਪੇਂਝੂ ਖਾ ਕੇ ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਦੇ ਸਨ, ਉਥੇ ਉਹ ਰਾਗ ਦੇ ਸ਼ੌਕੀਨ ਵੀ ਸਨ। ਇਕ ਦੋ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸ਼ੌਕੀਨ ਫ਼ਕੀਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਜਿਹੇ ਸਨ ਜੋ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਸਮਾਅ ਦੀ ਮਹਿਫਲ ਦਾ ਰੰਗ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਤੇ ਰੱਬੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਸ਼ਿਅਰ ਗਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਖੁਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮੁਫਤੀ ਗੁਲਾਮ ਸਰਵਰ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਦਾ

ਕਾਜ਼ੀ ਸ਼ਹਾਬੁਦੀਨ, ਜੋ ਇਕ ਕੱਟੜ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ, ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਰਾਗ-ਰੰਗ ਦੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸੜਿਆ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਅਜੋਕੇ ਦੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਉਲਟ ਭੜਕਾਇਆ ਕਿ ਦੇਖੋ ਇਹ ਫ਼ਕੀਰ ਗ਼ੈਰ-ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਾਅ (ਕੀਰਤਨ) ਸੁਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਸਤ ਹੋ ਕੇ ਨੱਚਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਏਥੋਂ ਕੱਢ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਖਾਸ ਨਤੀਜਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਂ ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਉਲਮਾ ਕੋਲੋਂ ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਫਤਵਾ ਜਾਰੀ ਕਰਵਾਣਾ ਚਾਹਿਆ ਕਿ "ਇਹ ਫ਼ਕੀਰ ਮਸੀਤ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸੰਗੀਤ (ਕੀਰਤਨ) ਸੁਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨੱਚਦਾ ਹੈ।" ਪਰੰਤੂ ਉਲਮਾ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਫਤਵਾ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਹੀ ਝਾੜ ਪਾਈ ਕਿ "ਤੂੰ ਉਸ ਫ਼ਕੀਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵੱਲ ਕੋਈ ਉਂਗਲ ਕਰਨ ਦੀ ਜੁਰਅਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।"⁸

ਸਮਾਅ (ਕੀਰਤਨ) ਦੀ ਇਹ ਪਹਿਪਰਾ ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਗੱਦੀਦਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਗਿਆਨ ਰਤਨਾਵਲੀ ਦੇ ਕਰਤਾ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਤੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਸੁਣਾਈ "… ਤਾਂ ਫਿਰ ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੋ ਜੀ ਢਾਡੀ ਰਾਜਿਓਂ ਕੀ ਵਾਰ ਗਾਵਤੇ ਹੈਂ, ਅਰ ਕਾਇਰਾਂ ਮੇਂ ਭੀ ਉੱਦਮ ਹੋਇ ਆਵਤਾ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜ ਕੀ ਵਾਰ ਗਾਵਤੇ ਹੈਂ, ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਭੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤੇ ਹੈਂ, ਤਿਨੇਂ ਭੀ ਇੰਦਰੀਓਂ ਕੇ ਜੀਤਨੇ ਕਾ ਉੱਦਮ ਹੋਇ ਆਵਤਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਮੈਨੂੰ ਕਾਈ ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ ਵਾਰ ਸੁਣਾਵੇ, ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਕਿਹਾ ਮਰਦਾਨਿਆਂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਗਉੜੀ ਕੀ ਅਰ ਸਿੱਧੋਂ ਨੇ ਰਾਮਕਲੀ ਕਾ ਰਾਗ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕੀਆ ਹੈ। ਅਰ ਹਮਾਰੇ ਸਭ ਹੀ ਰਾਗ ਹੈਂ, ਪਰ ਇਹ ਪੀਰ ਆਸਾਵੰਤੀ ਆਇਆ ਹੈ, ਸੋ ਆਸਾ ਕੇ ਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਵਾਰ ਸੁਣਾਵਹੁ।"⁹

ਫ਼ਰੀਦ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ

ਸਮੁੱਚੀ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਸੂਫੀ ਸੰਗੀਤ ਪਹਿਪਰਾ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਸਨ ਅਤੇ ਖੁਦ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਵਾਕਫੀਅਤ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਦੀ ਸੰਗੀਤ ਸੂਝ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਬਾਣੀ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਚੇ ਗਏ ਚਾਰ ਪਦੇ

(ਸ਼ਬਦ) ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਰਾਗ-ਬੱਧ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਦੋ ਪਦੇ ਰਾਗ ਆਸਾ ਅਧੀਨ ਅਤੇ ਦੋ ਪਦੇ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਅਧੀਨ ਗਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਸੂਹੀ ਰਾਗ ਦੇ ਪਦਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸ਼ਬਦ (ਪਦਾ) “ਬੇੜਾ ਬੰਦ ਨ ਸਕਿਓ ਬੰਧਨ ਕੀ ਵੇਲਾ’ ਉਪ ਰਾਗ : ‘ਸੂਹੀ ਲਲਿਤ’ ਅਧੀਨ ਦਰਜ ਹੈ।

ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਗੀਤ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਫ਼ਰੀਦ ਬਾਣੀ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸੰਗੀਤ ਸੰਦਰਭਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਫ਼ਰੀਦ ਰਚਿਤ ਪਦਿਆਂ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਸੰਗੀਤ ਸੰਕੇਤਕ ਪਦਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ, ਪਦਾਂ ਦੇ ਗਾਇਨ ਦੀਆਂ ਰਵਾਇਤੀ ਵਿਧੀਆਂ, ਮੱਧਕਾਲੀ ਸਰੋਦੀ ਕਾਵਿ ਦੀਆਂ ਗਾਇਨ ਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸ਼ਬਦ-ਗਾਇਨ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਵਖਰੇਵਾਂ ਤੇ ਵਰਗੇਵਾਂ ਵਾਚਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ।

ਸ਼ਬਦ ਸੰਰਚਨਾ ਤੇ ਸੰਗੀਤਕ ਸੰਕੇਤ

ਫ਼ਰੀਦ ਬਾਣੀ ਸਬੰਧੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨੁਕਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮੂਲ ਪ੍ਰੋਜਨ ਕੇਵਲ ਭਾਵ-ਪ੍ਰਗਟਾਉ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਇਲਾਹੀ ਬੰਦਗੀ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸ਼ਖਸੀ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਹਿੱਤ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸੰਦੇਸ਼ ਸੰਚਾਰਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਮਕਸਦ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਕਾਵਿਕ-ਸੰਚਾਰ-ਜੁਗਤਾਂ ਦੀ ਵੀ ਸੰਜੁਗਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਕਾਵਿ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸੁਯੋਗ ਸੰਜੁਗਤੀ ਰਾਹੀਂ ਭਾਵ/ਵਿਚਾਰ ਸੰਚਾਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਫ਼ਰੀਦ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਵਿਭਿੰਨ ਸੰਕੇਤਕ ਸ਼ਬਦ ਜਿਵੇਂ ਰਾਗ, ਰਹਾਉ, ਅੰਕ ਆਦਿ ਵੀ ਫ਼ਰੀਦ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਗੀਤਕ ਸਿਸਟਮ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮੂਹ ਸੰਗੀਤਕ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਕਰਨਾ ਵਧੇਰੇ ਤਰਕ-ਸੰਗਤ ਹੋਵੇਗਾ:

ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਕੀ
ਤਪਿ ਤਪਿ ਲੁਹਿ ਲੁਹਿ ਹਾਥ ਮਰੋਰਉ ॥
ਬਾਵਲਿ ਹੋਈ ਸੋ ਸਹੁ ਲੋਰਉ ॥
ਤੈ ਸਹਿ ਮਨ ਮਹਿ ਕੀਆ ਰੋਸੁ ॥
ਮੁਝੁ ਅਵਗਨ ਸਹ ਨਾਹੀ ਦੋਸੁ ॥੧॥
ਤੈ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਮੈ ਸਾਰ ਨ ਜਾਨੀ
ਜੋਬਨ ਖੋਇ ਪਾਛੈ ਪਛੁਤਾਨੀ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥

ਕਾਲੀ ਕੋਇਲ ਤੂ ਕਿਤ ਗੁਨ ਕਾਲੀ
ਅਪਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੇ ਹਉ ਬਿਰਹੈ ਜਾਲੀ
ਪਿਰਹਿ ਬਿਹੂਨ ਕਤਹਿ ਸੁਖੁ ਪਾਏ
ਜਾ ਹੋਇ ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ਤਾ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਏ ॥੨॥
ਵਿਧਣ ਖੂਹੀ ਮੁੰਧ ਇਕੋਲੀ
ਨਾ ਕੋ ਸਾਥੀ ਨਾ ਕੋ ਬੇਲੀ
ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਪ੍ਰਭਿ ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਮੇਲੀ
ਜਾ ਫਿਰ ਦੇਖਾ ਤਾ ਮੇਰਾ ਅਲਹੁ ਬੇਲੀ ॥੩॥
ਵਾਟ ਹਮਾਰੀ ਖਰੀ ਉਡੀਣੀ
ਖੰਨਿਅਹੁ ਤਿਖੀ ਬਹੁਤੁ ਪਿਈਣੀ
ਉਸੁ ਉਪਰਿ ਹੈ ਮਾਰਗੁ ਮੇਰਾ
ਸੇਖ ਫ਼ਰੀਦਾ ਪੰਥ ਸਮ੍ਹਾਰਿ ਸਵੇਰਾ ॥੪॥

(ਗੁ. ਗ੍ਰੰ., ਪੰਨਾ ੭੯੪)

ਰਾਗ : ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰਥਮ ਇਕਾਈ ਇਸਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ। ਇਥੇ ‘ਰਾਗ ਸੂਹੀ’ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਗਾਇਨ ਸੂਹੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਸੂਹੀ ਰਾਗ ਦਾ ਹੀ ਨਿਰਧਾਰਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣਾ ਕੋਈ ਸਰਸਰੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਭਾਵ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਰਾਗ ਦੀ ਭਾਵ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਸੁਮੇਲਤਾ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਰਾਗ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸੂਹੀ ਰਾਗ ਸੂਫੀਆਂ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਰਾਗ ਹੈ, ਸੂਹੀ ਤੇ ਸੁਹਾਗਣ ਦਾ ਇਥੇ ਵਰਨਣ ਹੈ। ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਜੋਗ ਸ਼ਿਗਾਰ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਚਾਰ ਲਈ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਕਰੁਣਾ ਦੀ ਹੂਕ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਰਾਗ ਦੀ ਭਾਵਮੂਲਕ ਸਾਂਝ ਤੇ ਸੰਜੁਗਤੀ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭਾਵਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਭਾਵ ਸੰਚਾਰਨ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਿਆ ਹੈ।

ਰਹਾਉ : ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਚਾਰ ਪਦੇ ਹਨ। ਪਦੇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ੧, ੨, ੩, ੪ ਅੰਕ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਪਦੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਦੇ ਦੇ ਅੰਤ ‘ਤੇ ‘ਰਹਾਉ’ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ‘ਰਹਾਉ’ ਸੰਕੇਤ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤੁਕ ਸਮੁੱਚੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਤੁਕ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਨਿਹਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾਣਾ ਕਵੀ ਦਾ ਮੂਲ ਮਨੋਰਥ ਹੈ। ਇਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਗਾਇਨ ਸਮੇਂ ‘ਰਹਾਉ’ ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਨੂੰ ਸਥਾਈ ਜਾਂ ਟੇਕ ਵਜੋਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਿਆਂ ਮੁੜ ਮੁੜ ਦੁਹਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅੰਕ : ਅੰਕ ਵਾਲੇ ਪਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਥਾਈ ਉਪਰੰਤ ਅੰਤਰੇ ਵਜੋਂ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਹਾਉ ਵਾਲੀ ਸਥਾਈ ਦੀ ਤੁਕ ਉਪਰੰਤ ਅੰਤਰੇ ਵਾਲੀ ਅੰਕ 'ਇਕ' ਦੀ ਤੁਕ ਗਾਈ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਮੁੜ ਸਥਾਈ ਤੇ ਪਰਤਦਿਆਂ 'ਰਹਾਉ' ਦੀ ਤੁਕ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਅੰਕ 2, 3, 4 ਦੇ ਬੰਦਾਂ ਦਾ ਵੀ ਇਸੇ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਤਰੇ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਤੋਂ ਸਥਾਈ ਵੱਲ ਪਰਤਦਿਆਂ ਬਾਰ ਬਾਰ 'ਰਹਾਉ' ਦੀ ਤੁਕ ਦੁਹਰਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਤੱਕ ਸੰਚਾਰਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮਨ ਵਿਚ ਦਿੜ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਫ਼ਰੀਦ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ/ਪਦਿਆਂ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾਤਮਕ ਬਣਤਰ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਫ਼ਰੀਦ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪਦਾ ਸੰਰਚਨਾ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸੁਮੇਲਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਇਸੇ ਸੰਰਚਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਰਾਗ, ਰਹਾਉ, ਅੰਕ ਆਦਿ ਸੰਕੇਤਕ ਪਦ ਬਕਾਇਦਾ ਦਰਜ ਹਨ, ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਦਿਆਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਗਾਇਨ-ਵਿਧੀ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹਨ।

ਬਾਣੀ ਅਧੀਨ ਰਾਗ, ਰਹਾਉ, ਅੰਕ ਆਦਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਉਹ ਸੰਚਾਰਕ ਜੁਗਤਾਂ ਹਨ ਜੋ ਸਾਂਝੇ ਤੇ ਸੰਮਿਲਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ : ਰਾਗ ਆਸਾ ਅਤੇ ਸੂਹੀ। ਸੂਹੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਬਦ 'ਸੂਹੀ ਲਲਿਤ' ਨਾਮਕ ਮਿਸ਼ਰਤ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫ਼ਰੀਦ ਬਾਣੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।

ਆਸਾ ਰਾਗ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਾਗ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਟੁੰਡੇ ਅਸਰਾਜੇ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਗਾਇਨ ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।¹⁰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਗਾਇਨ ਇਸੇ ਰਾਗ ਵਿਚ ਕੀਤਾ। ਸ਼ੇਖ਼ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦਾ ਵੀ ਇਹ ਪਿਆਰਾ ਰਾਗ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਪਦੇ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਹਨ। ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਗਾਇਨ ਸ਼ੇਖ਼ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਗੱਦੀਦਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਸਮੇਂ ਸ਼ੇਖ਼ ਬ੍ਰਹਮ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਸੁਣਦਾ ਹੈ।¹¹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ

ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ੇਖ਼ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਪਦੇ ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿਚ ਹੀ ਹਨ।

1. ਦਿਲਹੁ ਮੁਹਬਤਿ ਜਿੰਨੁ ਸੇਈ ਸਚਿਆ ॥

ਜਿਨੁ ਮਨਿ ਹੋਰੁ ਮੁਖਿ ਹੋਰੁ ਸਿ ਕਾਂਢੇ ਕਚਿਆ ॥੧॥

2. ਬੋਲੈ ਸੇਖ ਫਰੀਦੁ ਪਿਆਰੇ ਅਲਹ ਲਗੇ ॥

ਇਹੁ ਤਨੁ ਹੋਸੀ ਖਾਕੁ ਨਿਮਾਣੀ ਗੋਰ ਘਰੇ ॥੧॥

(ਗੁ. ਗ੍ਰੰ., ਪੰਨਾ ੪੮੮)

ਇਸ ਲਈ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਸਾ ਰਾਗ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਆਸਾ ਰਾਗ ਦਾ ਗਾਇਨਾਤਮਕ ਸਰੂਪ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :

ਬਾਣ: ਬਿਲਾਵਲ

ਜਾਤੀ: ਔੜਵ-ਸੰਪੂਰਨ, ਸਮਾਂ ਸਵੇਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ,

ਵਾਦੀ: ਮਧਿਅਮ, ਸੰਵਾਦੀ ਸ਼ਡਜ।

ਆਰੋਹ: ਸ ਰੇ ਮ ਪ ਧ ਸ

ਅਵਰੋਹ: ਸ ਨੀ ਧ ਪ, ਮ, ਗ ਰੇ ਸਾ ਗ ਰੇ ਗ ਸ¹²

ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ¹³ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਭਗਤ ਰਾਗ ਰਤਨਾਵਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ੇਖ਼ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪਦੇ 'ਦਿਲਹੁ ਮੁਹਬਤ ਜਿਨੁ ਸੇਈ ਸਚਿਆ'¹⁴ ਦੀ ਸੁਰਲਿਪੀ ਇਕ ਤਾਲ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਆਸਾ ਰਾਗ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਦੇ 'ਬੋਲੈ ਸੇਖ ਫ਼ਰੀਦ'¹⁵ ਦਾ ਗਾਇਨ ਵੀ ਆਮ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮਿਤਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਭੋਗ ਸਮਾਗਮਾਂ ਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਫ਼ਰੀਦ ਬਾਣੀ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਅਧੀਨ ਅੰਕਿਤ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ੁੱਧ ਰਾਗ ਸੂਹੀ¹⁶ ਵਿਚ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੂਸਰਾ ਸ਼ਬਦ ਸੂਹੀ ਦੇ ਰਾਗ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਜੋਂ ਸੂਹੀ ਲਲਿਤ¹⁷ ਅਧੀਨ ਅੰਕਿਤ ਹੈ।

ਤਪਿ ਤਪਿ ਲੁਹਿ ਲੁਹਿ ਹਾਥ ਮਰੋਰਉ ॥

ਬਾਵਲਿ ਹੋਈ ਸੋ ਸਹੁ ਲੋਰਉ ॥

ਤੈ ਸਹਿ ਮਨ ਮਹਿ ਕੀਆ ਰੋਸੁ ॥

ਮੁਖੁ ਅਵਗਨ ਸਹ ਨਾਹੀ ਦੋਸੁ ॥੧॥

(ਰਾਗ ਸੂਹੀ, ਗੁ. ਗ੍ਰੰ., ਪੰਨਾ ੭੯੪)

ਬੇੜਾ ਬੰਧਿ ਨ ਸਕਿਓ ਬੰਧਨ ਕੀ ਵੇਲਾ ॥

ਭਰਿ ਸਰਵਰੁ ਜਬ ਉਛਲੈ ਤਬ ਤਰਣੁ ਦੁਹੇਲਾ ॥੧॥

(ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਲਲਿਤ, ਗੁ. ਗ੍ਰੰ., ਪੰਨਾ ੭੯੪)

ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਸੂਹੀ ਅਤੇ ਲਲਿਤ

ਦੋ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਰਾਗ ਹਨ ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਮੌਲਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਦੋ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਨ ਕਰਕੇ ਨਵਾਂ ਰਾਗ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਉਲੇਖ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਥਾ ਅਧੀਨ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ 31 ਰਾਗ ਹਨ ਉਥੇ ਲਗਭਗ 31 ਰਾਗ ਮਿਸ਼ਰਤ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੋਏ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੂਹੀ ਰਾਗ ਅਧੀਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਵਿਆਹ ਅਰਥਾਤ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਸਮੇਂ ਗਾਇਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਲਾਵਾਂ¹⁸ ਇਸੇ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। 'ਲਾਵਾਂ' ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਵੀ ਹੈ। ਸੂਹੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਲਾਵਾਂ ਦਾ ਦਰਜ ਹੋਣਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਵਲੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਗੂੰਜ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਵਰਤਮਾਨ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਸਰੂਪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:

ਥਾਟ: ਬਿਲਾਵਲ

ਜਾਤੀ: ਸੰਪੂਰਨ-ਸੰਪੂਰਨ

ਵਾਦੀ: ਪੰਚਮ

ਸੰਵਾਦੀ: ਸ਼ਡਜ, ਸ਼ਮ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਹਿਰ।

ਆਰੋਹ: ਸ ਰੇ ਗ ਮ ਪ, ਨੀ ਧ ਨੀ ਸ

ਅਵਰੋਹ: ਸ ਨੀ ਧ ਪ, ਮ ਗ ਰੇ, ਗ ਰੇ ਸ

ਮੁੱਖ ਅੰਗ: ਗ ਮ ਗ ਰੇ, ਗ ਮ ਨੀ ਧ ਪ, ਪ ਮ

ਗ, ਮ ਗ, ਰੇ ਗ ਰੇ ਸ

ਸ. ਹਰਮੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ) ਵਿਚ ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਪਦੇ 'ਤਪ ਤਪ ਲੁਹਿ ਲੁਹਿ ਹਾਥ ਮਰੋਰਉ' ਦੀ ਸੁਰਲਿਪੀ ਏਕ ਤਾਲ ਵਿਚ ਅੰਕਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।¹⁹

ਸੂਹੀ ਲਲਿਤ ਰਾਗ ਅਧੀਨ ਕਬੀਰ ਜੀ ਅਤੇ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿਲੱਖਣ ਹਨ :

1. ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਲਲਿਤ²⁰

2. ਸੂਹੀ ਲਲਿਤ ਕਬੀਰ ਜੀਉ²¹

3. ਸੂਹੀ ਲਲਿਤ²² (ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ)

ਸੂਹੀ ਲਲਿਤ ਰਾਗ ਦੇ ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਅੱਜ ਕੱਲ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸਰੂਪ²³

ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਹੈ :

ਜਾਤੀ: ਸੰਪੂਰਨ-ਸ਼ਾੜਵ

ਵਾਦੀ: ਮਧਿਅਮ

ਸੰਵਾਦੀ: ਸ਼ਡਜ, ਸਮਾਂ ਦਿਨ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਹਿਰ।

ਆਰੋਹ: ਸ ਰੇ ਗ ਮ ਪ, ਨੀ ਧਾ ਨੀ ਸਾ

ਅਵਰੋਹ: ਸ ਰੇ ਨੀ ਧੁ ਮ ਧੁ ਮੇ ਮ ਗ, ਮ ਗ ਰੇ ਸ
ਮੁੱਖ ਅੰਗ: ਪ ਨੀ ਧ, ਨੀ ਸ, ਰੇ ਨੀ ਧੁ, ਮ ਗ
ਮੇ, ਮੇ ਗ ਰੇ ਸ

ਉਸਤਾਦ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਈਸ਼ਰ ਸੰਗੀਤ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਲਲਿਤ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪਦੇ ਦੀ ਸੁਰਲਿਪੀ ਯੱਕਾ ਤਾਲ ਵਿਚ ਅੰਕਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।²⁴

ਉਕਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਪਤੱਖ ਹੈ ਕਿ ਫ਼ਰੀਦ ਬਾਣੀ ਸੂਫੀ ਸੰਗੀਤ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਧਰਾਤਲ ਸ਼ਬੋਭਿਤ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਣ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤਕ ਪੱਖੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਪਦੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਅੰਗ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਵੀ ਫ਼ਰੀਦ ਬਾਣੀ ਦੀ ਇਕ ਨਿਵੇਕਲੀ ਪਛਾਣ ਇਸਦੀ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਸੰਗੀਤਕ ਪਿੱਠ-ਭੂਮੀ 'ਚੋਂ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਸਾਧੂ ਰਾਮ ਸ਼ਾਰਦਾ, ਸੂਫੀਮਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫੀ ਸਾਹਿਤ, ਪੰਨਾ 70.
2. ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫੀ ਸਾਹਿਤ ਸੰਦਰਭ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ 77.
3. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 77.
4. ਗੀਤਾ ਪੈਂਤਲ, ਪੰਜਾਬ ਕੀ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ, ਪੰਨਾ 25.
5. ਆਚਾਰੀਆ ਬ੍ਰਹਿਸਪਤੀ, ਸੰਗੀਤ ਚਿੰਤਾਮਣੀ, ਪੰਨਾ 361.
6. ਪ੍ਰੋ. ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ, "ਫ਼ਰੀਦ ਤੇ ਸੂਫੀ ਮੱਤ", ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਨੀਆਂ (ਫ਼ਰੀਦ ਅੰਕ), ਪੰਨਾ 198.
7. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ, "ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ: ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ", ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਨੀਆਂ (ਫ਼ਰੀਦ ਅੰਕ), ਪੰਨਾ 29.
8. Khalig Ahmed Nezami, The life & times of Sheikh Farid-ud-din Ganj-i shakar, P. 37.
9. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਖੜਗ, "ਦਰਵੇਸ਼ ਫ਼ਰੀਦ ਤੇ ਉਹਦੀ ਰਚਨਾ", ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਨੀਆਂ (ਫ਼ਰੀਦ ਅੰਕ), ਪੰਨਾ 22.
10. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੪੬੨.
11. ਹਵਾਲਾ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ, 'ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ: ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ'

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

- ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਨੀਆਂ, (ਫਰੀਦ ਅੰਕ), ਪੰਨਾ 22.
12. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ (ਭਾ.), ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ: ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਪਾਸਾਰ, ਪੰਨਾ 96.
13. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੋ., ਭਗਤ ਰਾਗ ਰਤਨਾਵਲੀ, ਪੰਨਾ 131.
14. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੪੮੮.
15. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੮.
16. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੪.
17. ਉਹੀ।
18. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 773.
19. ਹਰਮੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ), ਪੰਨਾ 58.
20. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 793.
21. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 793.
22. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 794.
23. ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਗ੍ਰੰਥ, ਅਦੁੱਤੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸੰਮੇਲਨ, 1991.
24. ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਉਸਤਾਦ, ਈਸ਼ਰ ਸੰਗੀਤ ਸਾਗਰ, ਪੰਨਾ 61.
- (ਨਵੀਂ ਛਪੀ ਪੁਸਤਕ 'ਫਰੀਦ ਬਾਣੀ: ਸੰਗੀਤ ਪਰਿਪੇਖ' 'ਚੋਂ)

ਮਲਾਰ ਸੀਤਲ ਰਾਗ ਹੈ

ਗੁਰਜੰਤ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀ : ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਿਆਲਾ, ਸੰਗਰੂਰ

ਜਿਵੇਂ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਸੁਭਾਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਸਮੇਂ, ਰੁੱਤ ਜਾਂ ਮੌਸਮ ਅਤੇ ਰਾਗ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ (ਸੁਭਾਅ) ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਲਾਰ ਇਕ ਮੌਸਮੀ ਰਾਗ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਰਖਾ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕਰ ਗਾਇਆ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਵਣ ਦੀਆਂ ਝੜੀਆਂ, ਮੋਹਲੇਧਾਰ ਮੀਂਹ, ਕਿਣਮਿਣ ਕਣੀਆਂ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲੜੀਆਂ ਵਰਗੇ ਆਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਤੱਕ ਵਰਦੀਆਂ ਹੋਣ, ਬਦਲਾਂ ਦੀ ਗਰਜ ਕਾਲੀਆਂ ਘਟਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਲਿਸ਼ਕਣਾ, ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਮਿਲ ਕੇ ਮਲਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਸੁਹਾਵਣੇ ਮੌਸਮ ਵਿਚ ਹੀ ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਦਾ ਗਾਇਨ ਵਾਦਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਮੀਂਹ ਵਰਸਣ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਠੰਡਕ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਲਾਰ ਰਾਗ ਵੀ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ੀਤਲਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਸਕੂਨ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਮਲਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ੀਤਲ ਰਾਗ ਉਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਲਾਰ ਦਾ ਸਤਾਈਵਾਂ ਸਥਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਵਨ ਅੰਗ 1254 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1293 ਤੱਕ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਭਗਤ ਰਵੀਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਉਚਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ।

ਜੇਠ ਹਾੜ ਦੀਆਂ ਤਪਦੀਆਂ ਧੁੱਪਾਂ ਲਾਲ ਲੂਹੀ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਜਦ ਮੀਂਹ ਵਰਸਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਦੇ ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਵਿਗਾਸ ਆਉਂਦੈ। ਜੇ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਰੋਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦੈ। ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਈਏ ਜਦੋਂ ਮੀਂਹ ਵਰਸਦੈ ਤਾਂ ਇਕ ਨਵੀਂ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। “ਮੀਂਹ ਪਿਆ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਪਾਇਆ ਜੀਅ ਜੰਤ ਸਭ ਸੁਖੀ ਵਸਾਇਆ” ਸੁੱਕੀ ਖੁਸ਼ਕ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਹਰੇ ਹਰੇ ਘਾਹ ਦੀਆਂ ਕਰੁੰਬਲਾਂ ਫੁੱਟਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਛੱਪੜ ਨਦੀਆਂ ਨਾਲੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਇਲ ਦੀ ਕੂਹ ਕੂਹ, ਡੱਡੂਆਂ ਦੀ ਗੜ੍ਹੇ ਗੜ੍ਹੇ, ਬੀਂਡੇ ਦਾ ਇਕ ਤਾਰ ਬੋਲਣਾ, ਮੋਰਾਂ ਦਾ ਪੈਲਾਂ ਪਾਉਣਾ, ਮੱਛਰਾਂ ਦੀ ਭਨਕਾਰ, ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਮਿਲਕੇ ਮਲਾਰ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਲਾਰ

ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ੀਤਲਤਾ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਚਾਈ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਵਰਕਿਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਘਟਨਾ ਅੰਕਤ ਹੈ। “ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਗਾਇਕ ਤਾਨਸੈਨ ਦਾ ਸ਼ੁਮਾਰ ਦਰਬਾਰੀ ਨੌ ਰਤਨਾਂ ਵਿਚ ਸੀ। ਤਾਨਸੈਨ ਸੁਆਮੀ ਹਰੀਦਾਸ ਦਾ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਸੀ। ਸੁਆਮੀ ਹਰੀਦਾਸ ਦੀ ਵੰਸ਼ ਪਰੰਪਰਾ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਪਰ ਖੋਜ ਕਰਨੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਅਕਬਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਸਨ। ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਮਹਿਫਿਲਾਂ ਵਿਚ ਅਕਸਰ ਤਾਨਸੈਨ ਹੀ ਵਿਜਈ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਕ ਵਾਰ ਸਾਰੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਤਾਨਸੈਨ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਇਕ ਤਰਕੀਬ ਬਣਾਈ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਹਿਕੇ ਤਾਨਸੈਨ ਤੋਂ ਦੀਪਕ ਰਾਗ ਸੁਣਿਆ ਜਾਵੇ। ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਦੀਪਕ ਰਾਗ ਗਾਉਣ ਨਾਲ ਦੀਵੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਜਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਪਰ, ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਵੀ ਜਲਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਸਾਰਿਆਂ ਸਲਾਹ ਬਣਾਈ ਕਿ ਤਾਨਸੈਨ ਕੋਲੋਂ ਦੀਪਕ ਰਾਗ ਗਵਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਜੇ ਨਾ ਗਾ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਵਿਚ ਤਾਨਸੈਨ ਦਾ ਦਰਜਾ ਘਟ ਜਾਵੇਗਾ। ਜੇ ਗਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਆਪ ਹੀ ਸੜ ਜਾਵੇਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਗਨੀ ਸੰਗੀਤ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਬੁਝਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬੁਝਾਉਣੀ ਨਹੀਂ। ਅਜਿਹੀ ਸਾਜਿਸ਼ ਅਧੀਨ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਤਾਨਸੈਨ ਕੋਲੋਂ ਰਾਗ ਦੀਪਕ ਸੁਣਿਆ ਜਾਵੇ। ਤਾਨਸੈਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਮੈਂ ਇਹ ਰਾਗ ਗਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਜੇ ਨਾ ਗਵਾਵੋ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ।”

“ਮੀਆਂ ਤਾਨਸੈਨ, ਹੋਰ ਰਾਗ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਗਾਉਂਦੇ ਹੋ ਮੈਂ ਵੀ ਕਦੇ ਦੀਪਕ ਰਾਗ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਸੰਗੀਤ ਦੁਆਰਾ ਜਗਦੇ ਦੀਵਿਆਂ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ” ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਮਹਿਫਿਲ ਸਜਾਈ ਗਈ। ਦੀਵਿਆਂ ਵਿਚ ਤੇਲ ਅਤੇ ਬੱਤੀਆਂ ਪਾ ਕੇ ਰੱਖੇ ਗਏ। ਦਰਬਾਰ ਸਜ ਗਿਆ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਤਾਨਸੈਨ ਨੇ ਆਪਣਾ ਗਾਇਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਦੀਪਕ ਰਾਗ ਦੀ ਆਰੋਹ ਅਵਰੋਹ ਪਕੜ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਾਗ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ ਕਾਇਮ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਅੱਗ ਦੇ ਸੇਕ ਵਰਗੀ ਤਪਸ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਵੇਖਦਿਆਂ ਵੇਖਦਿਆਂ ਸਾਰੇ ਦੀਵੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਜਗਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਸਾਰਾ ਦਰਬਾਰ ਤਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਗੂੰਜ ਉੱਠਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਤੋਂ ਬੇਖਬਰ ਤਾਨਸੈਨ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਘਬਰਾਹਟ ਬੇਚੈਨੀ ਸੀ। ਇਉਂ ਲੱਗੇ ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਸੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਤਾਨਸੈਨ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ। ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਸ਼ਾਹ ਰਾਹ (ਜੀ.ਟੀ.ਰੋਡ) ਉੱਪਰ ਰੱਥ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਖੂਹ ਉੱਪਰ ਲੜਕੀਆਂ ਪਾਣੀ ਭਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਲੈ ਕੇ ਤਾਨਸੈਨ ਖੂਹ ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ। ਪਿਆਸ ਨਾ ਬੁਝੀ, ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਖੂਹ ਤੇ ਪਾਣੀ ਭਰਦੀ ਇਕ ਲੜਕੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜਿਸ ਅਗਨੀ ਨਾਲ ਤੂੰ ਸੜ ਰਿਹੈਂ ਉਹ ਇਸ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬੁਝਣੀ। ਇਉਂ ਲਗਦੇ ਜਿਵੇਂ ਦੀਪਕ ਰਾਗ ਦਾ ਸੜਿਆ ਹੋਵੇਂ। ਲੜਕੀ ਦੇ ਇਹ ਬੋਲ ਸੁਣਕੇ ਤਾਨਸੈਨ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੁੜ ਗਏ ਅਤੇ ਆਜਿਜ਼ ਹੋਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ “ਬੀਬੀ ਜੇ ਮੇਰਾ ਰੋਗ ਬੁੱਝਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਇਲਾਜ ਵੀ ਕਰ, ਮੇਰਾ ਆਪਾ ਸੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਅਕਬਰ ਦਾ ਦਰਬਾਰੀ ਗਾਇਕ ਤਾਨਸੈਨ ਹਾਂ। ਬੀਬੀ ਖੂਹ ਦੀ ਮੌਣ ਉਪਰ ਬੈਠ ਗਈ। ਤਾਨਸੈਨ ਹੇਠਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਹੀ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਬੀਬੀ ਨੇ ਰਾਗ ਮੇਘ ਮਲਾਰ ਗਾਇਆ ਪਲਾਂ ਵਿਚ

ਹੀ ਬੱਦਲ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਮੋਹਲੇਧਾਰ ਬਾਰਿਸ਼ ਆ ਗਈ। ਬੀਬੀ ਗਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ਬਾਰਿਸ਼ ਵਰਦੀ ਰਹੀ। ਤਾਨਸੈਨ ਦਾ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਤਾਨਸੈਨ ਨੇ ਲੜਕੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਰੱਖ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ। ਬੰਨੋ ਨਾਮਕ ਬੀਬੀ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਵਸਦਾ ਨਗਰ ਬਨੂੜ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਅੱਜ ਵੀ ਮਾਈ ਬੰਨੋ ਦਾ ਖੂਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।

ਗੱਲ ਮਲਾਰ ਰਾਗ ਦੀ ਸ਼ੀਤਲਤਾ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਲਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਕੀਰਤਨੀਏ ਮਲਾਰ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੀਆਂ ਕੀ ਮਲਾਰ, ਮੇਘ ਮਲਾਰ, ਜੈਤ ਮਲਾਰ, ਸੂਰਦਾਸੀ ਮਲਾਰ ਅਤੇ ਰਾਮਦਾਸੀ ਮਲਾਰ ਆਦਿ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ। ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ ਜੋ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਅਲੋਪ ਹੋਣ ਤਕ ਪੁਜ ਗਏ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਪੀ ਬੱਧ ਕਰਕੇ ਸਿਖਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਲਈ ਉਸਤਾਦ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਰਚ ਕੇ ਮਲਾਰ ਰਾਗ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਵੀ ਸੰਭਾਲਣ ਯੋਗ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਆਪਣੇ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਲੇਖਕ ਦੀ ਘਾਲ ਥਾਇ ਪਵੇ।

ਪੁਸਤਕ ਮਿਲਣ ਦਾ ਪਤਾ : ਉਸਤਾਦ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਅਕਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਿਆਲਾ ਚੀਮਾ ਸਾਹਿਬ (ਸੰਗਰੂਰ)

ਕਿਰਤ ਸਭਿਆਚਾਰ

ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜਾਬੇਵਾਲ : 31/24, ਰਜਿੰਦਰ ਨਗਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ -60

ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਹਰ ਜੀਵ ਆਪਣੀ ਜੀਵਕਾ ਲਈ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕਿਰਤ ਤਾਂ ਕਰਦਾ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਮਜ਼ਦੂਰੀ, ਮੁਨਾਫਾ ਜਾਂ ਤਨਖਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨਸਾਨੀ ਵਿਕਾਸ ਨੇ ਕਿਰਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਯੁਗ ਦੀ ਘੜਤ ਵਿਚ ਕਿਸਾਨਾਂ, ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੇ ਸਦੀਆਂ ਬੱਧੀ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਹਨ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਤੇ ਦੂਜੇ ਹਨ ਜਨਤਾ ਵਲੋਂ ਚੁਣੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚੁਣੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਮਨਿਸਟਰ ਬਣਨ ਲਈ ਕਿ ਮਿਥੀ ਤਾਲੀਮ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਚਾਰ ਜਮਾਤਾਂ ਪਾਸ ਮਨਿਸਟਰ ਤਾਂ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਂ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾ ਵਿਚ ਚਪੜਾਸੀ ਭਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਨਿਸਟਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਕਤ ਹਲਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ, ਦੁਖ ਤਕਲੀਫਾਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਕਦਮ ਅਗਲੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖਕੇ ਚੁੱਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉੱਚ ਪਧਰੀ ਤਾਲੀਮਾਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਕਾਰਨ ਕਈ ਵਾਰੀ ਗਲਤ ਫੈਸਲੇ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਹੀ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਜੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਾਦਗੀ ਚਾਹੇ ਨਾ ਭੀ ਹੋਵੇ ਫਿਰ ਭੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਲਈ ਸਾਦਾ ਲਿਬਾਸ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਥਨੀ ਤੇ ਕਰਨੀ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਨਿਯੁਕਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਿਟਾਇਰਮੈਂਟ ਤਕ ਸਰਕਾਰੀ ਕੁਰਸੀ ਨੂੰ ਚਿਮੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਨਾ ਮਿਲਣ ਤੇ ਹਰ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ

ਉਲੰਘਣਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸੀਮਤ ਆਮਦਨ ਕਾਰਨ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਸਮਰੱਥ ਵੇਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਹੀ ਘੜਦੇ ਹਨ। ਜਨਤਾ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰ ਰਹੇ ਮਨਿਸਟਰਾਂ ਵਿਚ ਅਫਸਰਸ਼ਾਹੀ ਦੁਆਰਾ ਲਏ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਹਰ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਕੁਰਸੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਬੱਝਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਮਹਿਕਮਿਆਂ ਵਿਚ ਹਰ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਤਹਿਤ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੰਮ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਆਖਿਰ ਵਿਚਾਰੇ ਕਲੱਰਕ ਦੇ ਗਲੇ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਚਾਰਾ ਅੱਗੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਗਲੇ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੇ ਮਤਿਹਤ ਤਾਂ ਚਪੜਾਸੀ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਚਪੜਾਸੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਲਿਖਾਈ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਕਲੱਰਕਾਂ ਦੇ ਲਏ ਫੈਸਲੇ ਕਿਸ ਮਿਆਰ ਦੇ ਹੋਣਗੇ, ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਤੁਸੀਂ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਸੈਂਟਰ ਤੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਦਰਜਨਾਂ ਮਨਿਸਟਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਉੱਚ ਪਦਵੀਆਂ ਤੇ ਬੈਠੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਬਿਉਰੋਕਰੇਟ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਗੰਭੀਰ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਸਮਾਧਾਨ ਲਈ ਸਕੀਮਾਂ ਤੇ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਕਈ ਸਿਆਸੀ ਦਬਾਉ ਹੇਠਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਬਦਲਣ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਬਾਦਲੇ ਭੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਮਾਨਦਾਰ, ਗੈਰਤ ਵਾਲੇ ਬਿਉਰੋਕਰੇਟ ਬਿਸਤਰ ਬੰਦ ਤੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੀ ਅਟੈਚੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਤਿਆਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਹੇਠਲੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਲੱਗੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਭੀ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਸਵੇਰੇ ਵੜਦਿਆਂ ਸਾਰ ਹੀ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਗਰਮਾ ਗਰਮੀ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੁਰਸੀਆਂ ਤੇ ਬੈਠਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਕੂਲਰ ਤੇ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਸਰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀਟਰ ਕੋਲ ਮਜਮਾ ਲਗਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਚਾਹ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਚਾਹ ਵੀ ਚੁਸਕੀਆਂ ਨਾਲ ਪੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਟਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨ ਖੜੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇਤਾ ਸਵੇਰੇ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲਾ ਕੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂ ਚੰਦਿਆਂ ਦੀ ਉਘਰਾਈ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਦੋ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨੇਤਾ ਜੀ ਸਬੰਧਿਤ ਅਫਸਰ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਕੁਰਸੀ ਮੱਲ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇੱਧਰ ਉੱਧਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨਾ ਤੇ ਸੁਆਹ ਦੀ ਖੋਹ ਉਡਾਉਣਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਦਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲੇਬਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿਜੀ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਨਾ ਆਪ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਕਰਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੀਡਰਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਹੜਤਾਲਾਂ ਕਰਵਾਉਣੀਆਂ ਤੇ ਫਿਰ ਹੜਤਾਲੀ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਲਈ ਧਰਨੇ ਤੇ ਮੁਜ਼ਾਹਰੇ ਕਰਵਾਉਣੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਟਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਦੇ ਅਹੁੱਦੇਦਾਰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਹੇਠਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਤੋਂ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਲੈਣਾ ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਨੇ ਸਾਡੇ ਧਾਰਮਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਟਰਾਂਸਪਾਰੈਂਸੀ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਮੁਤਾਬਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਭਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਸਿਖਰ ਤੇ ਹੈ। ਅੱਜ ਹਰ ਭਾਰਤੀ ਬਿਨਾ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੇ ਰਾਤੋਂ ਰਾਤ ਅਮੀਰ ਹੋਣ ਨੂੰ ਲੋਚਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਇੱਛਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਹ ਹਰ ਜੁਰਮ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਹਰ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਕਿਰਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਉਪਰਾਲਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਾਂਗੇ। ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦੇ ਘੱਟ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਸਕਦਾ। ਕੇਵਲ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ

ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਪਦਵੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਉਸ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਚਮੜੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ। ਜੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਕਿਸੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਅਸਫਲ ਹੋ ਵੀ ਜਾਣ, ਉਹ ਫਿਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਦ ਤੱਕ ਆਪਣੀ ਮਿਥੀ ਮੰਜ਼ਲ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ। ਵਿਕਾਸ ਪੌੜੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਰਲੇ ਡੰਡੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਕਿਰਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਖਲਾਕ ਦੀ ਉਚਤਾ, ਅਗਾਂਹ ਵੱਧਣ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ, ਮਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਤੇ ਚਣੌਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਯੋਗਤਾ ਅਸੀਮਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜਦ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਦਾਰੇ ਆਪਣੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤਨਖਾਹਾਂ ਤੇ ਬੇਹਤਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਮੁਹੱਈਆਂ ਕਰਵਾ ਕੇ ਵੀ ਅਥਾਹ ਮੁਨਾਫਾ ਕਮਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਨਤੀਜੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸੰਭਵ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਲੋੜ ਹੈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦੀ। ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਚਾਹੇ ਕਿਤਨਾ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨ ਵੱਧ ਜਾਏ ਪਰ ਇਖਲਾਕੀ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਬੀਜ ਨਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ। ਸਿੱਖ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਪਹਿਚਾਣ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਵਕਤ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖ ਤੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਰ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾਲ ਕਰੋ। ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਸੀਨੀਅਰ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਕਦੇ ਨਾ ਭੁਲੋ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਧੀਨ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਥੀ ਵਰਕਰਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਅਫਸਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਿਸੇ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਲੀਡਰ ਬਣਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾ ਕਰੋ। ਵਕਤ ਪਾ ਕੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਤੁਹਾਡਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਅਫਸਰ ਦੀ ਮਾਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣ ਜਾਉਗੇ। ਚੰਗੇ ਇਖਲਾਕ ਵਾਲੇ ਤੇ ਮਿਹਨਤੀ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਮੇਲ ਜੋਲ ਰੱਖੋ। ਦੋਸਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣਨ ਦੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਪੈਦਾ ਕਰੋ। ਸਾਥੀ ਵਰਕਰਾਂ ਦੀ ਮੁਖਬਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬਚੋ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਪੈਰ ਚੁੰਮੇਗੀ।

**CELEBRATING THE FOURTH CENTENARY OF GURU GRANTH SAHIB'S PEHLA PRAKASH:
ANALYTICAL UNDERSTANDING OF GURUBANI**

Bhagwant Singh Dalawari: Tapovan, Amravati, 444 602 (Maharashtra)

Att sundar kuleen chatur mukh gyani dhanwant

Mritak kahiye Nanaka je preet nahin bhagwant

(M-5, p- 253)

(You may be the most beautiful, of a high-placed family, very clever, most knowledgeable or be the wealthiest person, you are a DEAD BODY if you have no love for God)

When I first came across this *Slok* of Guru Arjan, I was stunned for five reasons. Firstly, the whole world seemed to be enthralled by the five attractions that Guru has mentioned. Secondly, we have always been told that attachment and material pursuits lead to pain but that one remains a dead body without love of God was never countenanced. Thirdly, even the religious leaders who pretend to lead us are stuck in the mud of such pursuits. Fourthly, it looks that all those who have attained these five attributes are generally respected and honoured even in Gurdwaras where Guru's Word should rank above all. And, fifthly in my life of 73 years I had never heard it said that our Guru's declaration amounted to this kind of indictment for those who did not entrench themselves in *Naam* to be in love with the Lord.

Since 1970 when my Guru liberated me from the scourge of depression, I have no choice but to love God because forty years spent without any knowledge of or any desire to learn from Guru

Granth Sahib were really of no avail in my predicament. *Baisakhi* was celebrated here on 14. 04. 2004 without any enthusiasm to become the *Khalsa* of 1699 or develop the qualities of service and sacrifice that Guru Gobind Singh envisaged for the *Khalsa* Brotherhood. Perhaps it is now a general rule to have an *Akhand Paath*, some *Raagis* on hire, some *Kathakaar*, followed by *Langar* and ostentatious embellishment of Gurdwaras headed, in general, by moneyed people some of whom do not even know *Gurbani* and indulge in drinking and other vices. And we believe we have celebrated the event. Alas! we are still in doldrums, satisfied with our external manifestation of devotion without internal attachment to *Gurbani* which is our only strength in all circumstances.

Surely the word dead body, in all analytical understanding, must mean an unproductive life, a useless existence or even careless waste of precious human opportunity. And, presently, I happen to think of various examples which prove that

without the love of God, one becomes so degenerated, so unmindful of others, so inhuman, so selfish and so mean that he/she cannot think of the depth of humiliation that he/she becomes a victim of. Let us take the material attributes that our Guru has mentioned one by one.

First, the most beautiful persons: We are so enamoured of our actresses, our model beauties or our Miss India and Miss Universe but have we gone into their acts of omission or commission without bothering about their own personal honour. We have just heard about a so-called beauty giving false information about her age and marital status and we have also seen her humiliated because of surrender of the beauty title. Our Guru, I think, is definitely conscious of the fact that a human being is prepared to act anywhere in an animal-fashion provided he/she is not equipped with moral and spiritual education and self-denial. That is the meaning of being a dead body because we know so many of our martyrs, so many of our noble souls and so many of our selfless stalwarts as freedom-fighters, fighters for righteous causes who have either been killed or who have long before left their bodies, are still alive in our hearts. I am sure, we have all heard of *Sukhmani Sahib's* following verses:

Apas ko jo bhala kahawe

Tise bhalai nikit na aawe

(When who calls himself good can never attain goodness)

Second, the highly-placed person: I am sure, we have heard of senior IAS,

IPS officers and High Court Judges indulging in cheating, illegal gratifications and even assaulting others. Guru's view of these people being deadbodies is significantly true. No person - no humanbeing - can think of his *Gaddi* and kingdom by killing other humanbeings. We all are clear and all religions must have noted that killing people to remain in power is madness unless one has become a breathing corpse. Guru Arjan proves that those who have not developed love for the Lord are indeed insensitive to others because love of God would entail love of all, since we are all children of one and the same God.

Third, the cleverest person: Aren't the clever persons indulging almost always in depriving the low-placed persons of their rights? Are they not buying their kidneys to line their pockets? Aren't they now becoming pastmasters in deception and cheating? Are they not marrying and divorcing merely to collect dowry wealth? Are they not establishing bogus societies for giving jobs? Are they not luring young girls for flesh trades? And are they not using their cleverness in all kinds of vices? Why, because they have not learnt the ways of God, because they have not learnt to do to others what they want to be done to them. Are the clever political and religious leaders not selling their conscience and their religious belief for *Kursi* or funds of religious places? Are they not using *Gurbani* for personal pelf and power.

It is obvious that one who shows his

cleverness can never please God and can never attain peace. The very idea of Guru Arjan is that priority number one for humanbeing is to use the opportunity of human birth to find God and love Him. The way we have allowed ourselves to become slaves of material things lead us not only to lower the dignities of our religious and spiritual institutions but also of the philosophy of Sikhism which, in its pristine glory, is the most effective weapon for equality of Man and universality of God's love for all. That is why our Gurus think very contemptuously of such clever people:

Naam bina jau pehre khayen

Jior kookar joothan mein payen

(Those who eat and dress without love of *Naam* are like the dogs who are prowling for leftovers.) - (M-5, p- 240)

Naam bina jeta beohar

Jion mritak mithia sigar

(Whatever you do without love of *Naam*, is like putting a lipstick on a dead body.) - (ibid)

Naam visar kare ras bhog

Sukh supne nahin tan mein rog

(Without the love of God, all kinds of enjoyments will ensure that you will not attain peace even in dream; in addition your body will remain diseased.) - (ibid)

The 6th. *Ashtpadi* of *Sukhmani Sahib* insists that you enjoy all the blessings of the Lord with deep devotion to Him. For example, *Jeh prasad base sukh mandir, tise dhayae sada mann andar* (Remember 24 hours the One with whose grace you live peacefully in your home). The grace

of the Lord is a paramount point of attachment to the Lord, but we develop love for the gifts, not the Giver.

Fourth, the knowledgeable orator: I think, it is a tragedy that with so many *gurbani* singers and so many *kathakaars* and so-called *pracharaks*, our character remains low. Obviously when Guru says we remain deadbodies without love of the Lord, he clearly refers to some thoughts of the following nature:

Gaye sune akhi meeche

payie na parampad

Gurupdesh geh jaulo na kamayiye

(Unless we attach ourselves to the preaching of the Guru and live that in our life, we shall not get self-realisation merely by singing or listening or closing our eyes.) - (Bhai Gurdas, Kabit p-439)

Sevak sikh poojan awe

sabh gawe har har uttam bani

Gavia sunia tin ka har thaye pawe

jin satgur ki agya sat sat kar maani

(The disciple and devotees come to worship the Lord and sing *Gurbani* but only those people are honoured in His court, who accept the Lord's commands as the perfect truth.) - (M-4, p- 669)

What a pity that we have *Kirtan Darbars*, other celebrations and other functions like Seminars, *Gurpurabs* and Annual days but we waste all opportunities in discussing the whys and hows of events, the historical and other relevances but never pay attention to the dictates of *Gurbani* to be able to live them. As a matter of fact, we do not even consider this aspect as important, because we

believe that the acceptance by others of our religiosity and importance is enough. The fact is that the Guru says:

Dunia kian vadiaian aage seti jaal
(Burn the worldly glory in the fire.)

When we please the world and not the Word, the Guru calls us animals:

Kartoot pashu ki manas jaat
Lok pachara kare din raat

(One who goes on pleasing the world day in day an day out is like an animal even if he is called a human.)

- *Sukhmani Sahib*

In fact, the Guru is clear about the priority we should accord to *Naam*, the Lord:

Deen chhadaye duni jau laye
Duhi sarai khunamī kahaye

.....
Sacha dharam phun bhala karaye
Deen ke tause duni na jaye

(When one attaches oneself to the world, leaving the Lord aside, he is humiliated on both sides. The real *dhrama* is to do good; therefore, when we follow our religious duties we are not dishonoured in the world as well.)

- (M-5, p- 742-43)

But what our preachers do is to sing, preach or lecture is nearly always for money and we, the listeners, not interested in uplifting ourselves to live the Guru's Word, are satisfied in offering money, many times this money itself is black money. Since we do not change our ways, our Guru calls us deadbodies. If we were in love with the Lord, we will change our character.

Fifth, the wealthiest person: Wealth

is such a tempting curse that illegitimate money always separates us from the Lord. But I believe the excess of even legitimate money causes distress and unhappiness. In any case when one is alienated from God and develops into a haughty, greedy and self-centered selfish person, he loses his humanity. That is why perhaps our Guru calls him a dead person. There are millionaires who have no humanity. It is easy, therefore, to understand why even the highly-placed, the so-called religious and political leaders and the wealthy people indulge in vices of countless scams, illegal transactions and involve themselves in murders and rapes. The love of God ensures God-fearing qualities, ensures righteousness, ensures selflessness, and also produces humanitarian attitudes and prevents degeneration into animal-nature. That is why Guru thinks that the love of God alone ensures one is really living, otherwise a person exists as a dead humanbeing.

Indeed our Gurus envisaged a life for the *Khalsa*, entirely different from the rut in which others are trapped. Normally, the *Khalsa* will not degenerate into quagmire of corruption, inhumanity, illegal behaviour even when others do so. Since the Guru himself says that *Khalsa* is his own form and he lives in the *Khalsa*, we must sit up and notice that we are not what he envisaged.

We are all aware of Guru Nanak's warnings in his famous *Shabad: Moti te mandar.....matt dekh bhoola visare.....*

(p-14) in which the Guru enumerates four kinds of worldly enjoyments and then warns that without the love of God, our hearts will go burning (*Har bin jio jal bal jao*). When you have a house studded with diamonds and other valuables, when you have a wonderful bridal bed and a beautiful woman ensuring pleasure-loving existence or when you have *Ridhi-Sidhi* frightening other people into submission or when you become a king and have enemies under your command, do not forget the Lord on watching these acquisitions. Without God your heart will burn. Says Nanak, I have consulted my Lord, there is no refuge except Him.

Unfortunately we have covered our Guru, Guru Granth Sahib, with exquisite fineries, held numerous *Akhand Paths*, paid ceremonial respect but have never even cared to know and analyse the commands of our Gurus, we have been left in dark, dwelling on external cosmetic devotion and ostentatious celebrations. Have we, for instance, appreciated, what Guru Arjan says in the *Shabad: Raaj leela tere naam banai, Jog bania tere kirtan gaai.....*(p-385)? Let me share with you the English translation:

Reciting Your Name, my Lord, it seems that I am the King of the world and when I sing Your praises, I seem to enjoy the purity of a Yogi. In your refuge, I find all kinds of comfort and peace because You have rid me of all kinds of doubts. Now that I am able to understand Your *Hukam*, the system of Your Order, I relish and enjoy love and happiness as

also the ecstasy of *Amrit*. The Service of my Guru is the greatest liberation. Those who have come to know You are accepted in God's court, whether they are householders or *Sanyasis*. The one entrenched in *Naam* alone is a liberated soul. Those who are graced with the treasure of *Naam* will find, says Nanak, that their stores are always full.

- (M-5, p- 385)

Guru Granth Sahib, whose fourth centenary we are celebrating, ensures a life of permanent peace and happiness, only if we live the commands therein. Look at the assurance of Guru Ram Dass in the following verse:

*Ham har sio dharra kia meri har tek
Hown har gun gawan asankh anek*

.....
*Kaljug mein dharre
panch chor jhagrae
Kam krodh lobh
moh abheman wadhae
Jisnau kripa kare tis satsang milaye
Mithia dooja bhau beh pawe
Praya chchidar atkale
apna ahankar wadhawe
Jaise beeje taisa khaawe
Jan Nanak ka har dharra dharam
sabh srisht jin awe*

- (M-4, p- 736-37)

(I have aligned myself with the Lord and He alone is my dependable support. And I sing His praises a million times and more....In *Kalyug* all other alignments create quarrels through mighty thieves and increase the influence of sexual lust, anger, greed, attachment and I-am-ness.

The one on whom Lord shows grace is introduced to *Satsang*. My alignment, therefore, with God destroys all false inclinations. Perishable is my love other than the love of God and this kind of attachment always results in the criticism of others, in condemnation of unknown acquaintances and gives rise to our vanity. Indeed we reap what we sow. But says Nanak, my alignment with God, i.e. *Dharma*, prevails upon other alignments and liberates me.)

After all, religion is supposed to liberate Man and to our great good fortune, Guru Gobind Singh has made Word Guru, as our perpetual guide. Under the influence of material ostentation, general decline of values and more and more attachment to external showmanship, we have lost the core of the message of our Gurus which prepared us for facing tyranny with courage and sacrifice, which prepared us to control our senses and lead a life of righteousness and piety, which prepared us for defying death and which prepared our women to face unknown cruelties at the hands of tyrants but never submit to unrighteousness. In the words of Guru Arjan, become insensitive like deadbodies, to Guru's dictates in living *Gursikh* way of life. And Guru insists that we remain deadbodies without love of God, even if we are very beautiful, respectable, knowledgeable, very clever or very wealthy.

May I, to conclude this piece as a tribute to the sagacity of Guru Gobind Singh in giving us Guru Granth Sahib as

our perpetual Guru, make an appeal to all Gursikhs in all spheres to take note of Guru's soul-stirring message and wake from our slumber:

Abhaage tein laaj nahin.... The *Shabad* begins from: *Kaudi badle tyage ratan....* (p- 892-93), I give the whole *Shabad* in translation.

O unfortunate man, you drop diamonds to pick up *Kaudis*, you are always engaged in efforts to attain what you will have to give up. You gather only the foolish things and influenced by *Maya*, you go on the wrong path. Are you not ashamed, unlucky man? The ocean of peace, God never comes to your mind. Yea, you find *Amrit* as bitter but find poison as sweet. Indeed, I have seen this behaviour of the worshipping of *Maya*. Indulging in falsehood, you nurse your vanity but listening to *Naam* seems to you to be the sting of a scorpion. You are always whining in pursuit of *Maya*, but never engage yourself in praising the Lord, O *Manmukh*. You do not love the fearless and formless Giver, although He is the True Emperor of all emperors. Not only is he the perfect Emperor but he needs nothing from anyone. You are trapped in attachments, doubts and worldliness. Says Nanak, with Your grace, we can swim this ocean of life. (p- 892-93)

Living Gurbani can make us living humanbeings, otherwise we remain deadbodies with all our material possessions. What use, then, is our wealth, if we have lost humanity?

ਸੁਰ ਲਿਪੀਆਂ

ਹਰਮਿੰਦਰ ਕੌਰ : ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਗਰਲਜ਼ ਕਾਲਜ, ਲੁਧਿਆਣਾ

ਰਾਗ ਬਿਲਾਬਲ

ਵਾਦੀ: ਧ, ਸੰਵਾਦੀ: ਗ ਸਵਰ: ਸਾਰੇ ਸੁਧ ਸਵਰ।

ਥਾਟ: ਬਿਲਾਵਲ ਜਾਤੀ: ਸੰਪੂਰਣ ਸਮਾਂ: ਦਿਨ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਹਿਰ

ਆਰੋਹ: ਸ ਰ ਗ ਮ ਪ, ਧ ਨ ਸ ਅਵਰੋਹ: ਸ ਨ ਧ, ਪ ਮਗ, ਰਸ।

ਮੁੱਖ ਅੰਗ: ਗ ਰ, ਗ ਮ ਧ ਪ, ਮ ਗ, ਮ ਰ ਸ।

ਤਾਲ : ਰੂਪਕ

1	2	3	4	5	6	7
ਅਸਥਾਈ				ਗੁ- ਤੇੜ (	ਗਮ ਰੇਗੁ (	ਧਪ ੜਣ (
ਗ ਗਾ	ਮ ੜ	ਰੇ ਵਾ	ਸ ੜ	ਰੇਰੇ ਦੇੜ (	ਸੁਨੀ ਹਿਬੁ (	ਸੁ- ਝਾੜ (
ਗੁਰੇ ਈੜ	ਗ ੜ	- ੜ	- ੜ	ਗੁ- ਤੇੜ (	ਗਮ ਰੇਗੁ (	ਧਪ ੜਣ (
ਗ ਗਾ	ਮ ੜ	ਰੇ ਵਾ	ਸ ੜ	ਰੇਰੇ ਦੇੜ (	ਸੁਨੀ ਹਿਬੁ (	ਸੁ- ਝਾੜ (
ਗ ਈ	- ੜ	ਗਮ ਜੈੜ (	ਰੇਗੁ ਸੈੜ (	ਗ ਸ	ਪ ਚਿ	ਪ ਮਹਿ (
ਪੁਨੀ ਰਹੁ	ਧ ੜ	ਨੀ ੜ	ਨੀ ਰ	ਸੁਨੀ ਜਾੜ (	ਧਨੀ ੜੜ	ਸੁਰੇਂ ੜੜ
ਸੁਨੀ ੜੜ	ਧਪ ਈੜ (	ਗਮ ੜੜ	ਰੇਸ ੜੜ			

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

1	2	3	4	5	6	7
ਅੰਤਰਾ				ਪ- ਤੁੜ	-ਪ ੜਸੁ	-ਪ ੜਲ
ਪਨੀ ਤਾੜ	ਧ ੜ	ਨੀ ਨ	-ਨੀ ੜਕ	ਸ ਹਾਂ	ਸ ੜ	ਸ ਹਉਂ
ਸ ਮੀ	ਰੋਂ ੜ	ਸ ਆਂ	- ੜ	ਸ ਤੇ	ਗਰੋਂ ਗੜ	ਗਮੰ ੜੜ
ਰੋਂ ਕ	ਰੋਂ ਵ	ਸ ਨ	ਸ ਵ	ਸਰੋਂ ਭਾੜ	ਨੀ ੜ	ਨੀਸੰ ੜੜ
ਧ ਈ	ਧ ੜ	ਪ ੜ	ਪ ੜ	ਗ ਤੇ	ਗਮ ਗੜ	ਰੇ ੜ
ਗਮ ਹੁੜ	ਧ ਕ	ਪ ਮ	ਪ ਨ	ਗ ਜਾ	ਗ ਣਾ	ਗਮ ਮੋਰੋਂ
ਰੇ ਸਾ	ਰੇ ਹਿ	ਸ ਬਾ	-ਸੁ ੜਮੈਂ	ਗ ਮੂ	ਪ ਰ	ਪ ਖ
ਪਨੀ ਕੜ	ਧ ਹਿ	ਨੀ ਣ	ਨੀ ਨ	ਸਨੀ ਜਾੜ	ਧਨੀ ੜੜ	ਸਰੋਂ ੜੜ
ਸਨੀ ੜੜ	ਧਪ ਈੜ	ਗਮ ੜੜ	ਰੇਸ ੜ			

(ਬਾਕੀ ਅੰਤਰੇ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਾਏ ਜਾਣ)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
x				2				0	.			3			
ਸਥਾਈ							ਗ	ਪ	ਗੁਪ	ਧੁਨੀ	ਸੰ	ਧੰ	ਧੁਨੀ	ਪ	ਪ
							ਮੈ	ਠ	ਠਠ	ਠਠ	ਨਾਂ	ਗੰ	ਠਠ	ਪ੍ਰ	ਭ
ਮ ਗ ਮ ਰੇ				ਸ ਰੇ	ਸ	-	-	-	ਗ	ਗਮ	ਰੇਗ	ਪ	ਪ	ਪ	ਪ
ਸ ਭੁ ਕਿ ਛੁ				ਤੇ	ਠ	ਰਾ	ਠ	ਠ	ਈ	ਘੋਠ	ਠਠ	ਨਿ	ਰ	ਗੁ	ਨ
ਧੁਨੀਸੰਨੀ	ਧ	ਪ		ਗਮ	ਧਪ	ਮ	ਗ	-	ਗ	ਗਮ	ਰੇਗ	ਪ	ਪ	ਪ	ਪ
ਉਠਠਠ ਘੋਠ	ਠਠ	ਠਠ		ਸਠ	ਰਠ	ਗੁ	ਨ	ਠ	ਈ	ਘੋਠ	ਠਠ	ਨਿ	ਰ	ਗੁ	ਨ
ਸੰਨੀਧੁਨੀ	ਸਰੇਂ	ਸੰਨੀ		ਧਪ	ਗਮ	ਧਪ	ਮਗ	-	ਧੁਨੀ	ਸੰ	ਰੇਂ	ਸੰ	ਨੀ	ਧ	ਪ
ਉਠਠਠ ਘੋਠ	ਠਠ	ਠਠ		ਸਠ	ਰਠ	ਗੁਠ	ਨਠ	ਠ	ਕੇਠ	ਲ	ਕ	ਰ	ਤ	ਬਿ	ਚਿ
ਗਮਰੇਗ	ਮਧ	ਪ		ਗਮ	ਰੇ	ਸ									
ਸੁਆਠਠ ਮੀਠ	ਠ	ਠ		ਮੇਠ	ਠ	ਰਾ									
ਅੰਤਰਾ								ਪ	ਪ	ਨੀਧ	ਨੀ	ਸੰ	ਸੰ	ਸੰ	ਸੰ
								ਨ	ਗ	ਰਠ	ਮਹਿ	ਆ	ਠ	ਪ	ਬਾ
ਧ ਨੀ ਸੰ ਰੇਂ				ਸੰ	ਨੀ	ਸੰ	ਸੰ	ਸੰ	ਰੇਂ	ਗੰ	ਗਮੰ	ਰੇਂ	ਰੇਂ	ਸੰ	ਸੰ
ਹ ਰਿ ਭੁ ਨਿ				ਆ	ਠ	ਪ	ਨ	ਪ੍ਰ	ਭ	ਮੇ	ਠਠ	ਰੇ	ਠ	ਕੋ	ਠ
ਧ ਨੀ ਸੰ ਰੇਂ				ਸੰ	ਨੀ	ਸੰ	ਸੰ	-	ਪ	ਨੀਧ	ਨੀ	ਸੰ	ਸੰ	ਸੰ	ਸੰ
ਸ ਗ ਲ ਬ				ਸੇ	ਠ	ਰਾ	ਠ	ਠ	ਆ	ਪੇਠ	ਹੀ	ਰਾ	ਠ	ਜ	ਨ
ਧ ਨੀ ਸੰ ਰੇਂ				ਸੰ	ਨੀ	ਸੰ	ਸੰ	ਸੰ	ਰੇਂ	ਗੰ	ਗਮੰ	ਰੇਂ	ਰੇਂ	ਸੰ	ਸੰ
ਆ ਠ ਪੇ ਹੀ				ਰਾ	ਠ	ਇਆ	ਠ	ਕ	ਹਿ	ਕ	ਹਿਠ	ਠਾ	ਠ	ਕੁ	ਰ
ਧ ਨੀ ਸੰ ਰੇਂ				ਸੰ	ਨੀ	ਸੰ	ਸੰ	ਸੰਨੀ	ਧੁਨੀ	ਸਰੇਂ	ਸੰਨੀ	ਸੰ	ਨੀ	ਧ	ਪ
ਕ ਹਿ ਕ ਹਿ				ਚੇ	ਠ	ਰਾ	ਠ	ਕੁਠ	ਹੁਠ	ਕੁਠ	ਹੁਠ	ਠਾ	ਠ	ਕੁ	ਰ
ਗਮਰੇਗ	ਮਧ	ਪ		ਗਮ	ਰੇ	ਸ									
ਕਠ ਹਠ ਕਠ	ਕਠ	ਹ		ਚੇਠ	ਠ	ਰਾ									

(ਬਾਕੀ ਅੰਤਰੇ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਾਏ ਜਾਣ)

ਸੁਰ-ਲਿਪੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ

ੴ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ
ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ
ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

There is but One God. True is His Name, creative His personality and Immortal His form. He is without fear, sans enmity, unborn and self-illuminated and is obtained by Guru's grace.

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੈ। ਸਚਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ, ਰਚਨਹਾਰ ਉਸ ਦੀ ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਅਮਰ ਉਸ ਦਾ ਸਰੂਪ। ਉਹ ਨਿੱਡਰ ਦੁਸ਼ਮਨੀ-ਰਹਿਤ, ਅਜਨਮਾ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਦਇਆ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਰਾਗ ਬਿਲਾਵਲੁ ਮਹਲਾ ੧
ਚਉਪਦੇ ਘਰੁ ੧ ॥

Rag Bilawal. 1st Guru.
Chaupadas.

ਰਾਗੁ ਬਿਲਾਵਲੁ ਪਹਿਲੀ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ।
ਚਉਪਦੇ।

ਤੂੰ ਸੁਲਤਾਨ ਕਹਾ ਹਉ ਮੀਆ
ਤੇਰੀ ਕਵਨ ਵਡਾਈ ॥

Thou art a sovereign and I call Thee a chieftain. How is it to Thy greatness?

ਤੂੰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਹੈਂ ਅਤੇ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਚੌਧਰੀ ਆਖਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਵਿਚ ਤੇਰੀ ਕਿਹੜੀ ਪ੍ਰਭਤਾ ਹੈ ?

ਜੇ ਤੂੰ ਦੇਹਿ ਸੁ ਕਹਾ ਸੁਆਮੀ ਮੈ
ਮੂਰਖ ਕਹਣੁ ਨ ਜਾਈ ॥੧॥

As Thou inspirest me, so do I praise Thee, O Lord. Myself I am ignorant and can say not Thine praises.

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈਂ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਹੇ ਸਾਹਿਬ! ਖੁਦ ਮੈਂ ਬੇਸਮਝ ਹਾਂ ਅਤੇ ਤੇਰੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਆਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

ਤੇਰੇ ਗੁਣ ਗਾਵਾ ਦੇਹਿ ਬੁਝਾਈ ॥

Bless Thou me with understanding to sing Thine excellences.

ਆਪਣੀਆਂ ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟਤਾਈਆਂ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਦੀ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ।

ਜੈਸੇ ਸਚ ਮਹਿ ਰਹਉ ਰਜਾਈ ॥੧॥

So that I may abide in truth, according to Thy will, O Lord.

ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਰਜਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਚ ਅੰਦਰ ਵੱਸਾਂ, ਹੇ ਸੁਆਮੀ!

ਰਹਾਉ ॥

Pause.

ਠਹਿਰਾਉ।

ਜੇ ਕਿਛੁ ਹੋਆ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਤੁਝ ਤੇ
ਤੇਰੀ ਸਭ ਅਸਨਾਈ ॥

Whatever has happened, all that has come from Thee. Thou hast friendship with all.

ਜਿਹੜਾ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਉਹ ਸਾਰਾ ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਆਇਆ ਹੈ। ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਤੇਰੀ ਦੋਸਤੀ ਹੈ।

ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਣਾ ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਬ
ਮੈ ਅੰਧੁਲੇ ਕਿਆ ਚਤੁਰਾਈ ॥੨॥

I know not Thy limit, O my Lord. What wisdom have I, a blind man?

ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਪਾਰਾਵਾਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ, ਹੇ ਮੇਰੇ ਸੁਆਮੀ! ਮੈਂ ਅੰਨ੍ਹੇ ਇਨਸਾਨ ਵਿਚ ਕਿਹੜੀ ਸਿਆਣਪ ਹੈ ?

ਕਿਆ ਹਉ ਕਥੀ ਕਥੇ ਕਥਿ ਦੇਖਾ
ਮੈ ਅਕਥੁ ਨ ਕਥਨਾ ਜਾਈ ॥

What should I say? Whilst talking of Thee I see that I cannot describe the Indescribable Lord.

ਮੈਂ ਕੀ ਆਖਾਂ ? ਤੈਨੂੰ ਵਰਨਣ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮੈਂ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਅਕਹਿ ਸੁਆਮੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਜੇ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸੋਈ ਆਖਾ ਤਿਲੁ
ਤੇਰੀ ਵਡਿਆਈ ॥੩॥

Whatever pleases Thee, that alone speak I and that is but an iota of Thy greatness.

ਜੇ ਕੁਛ ਤੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਕੇਵਲ ਉਹ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਹ ਤੇਰੀ ਬਜ਼ੁਰਗੀ ਦਾ ਇਕ ਕਿਣਕਾ ਹੀ ਹੈ।

ਏਤੇ ਕੂਕਰ ਹਉ ਬੇਗਾਨਾ ਭਉਕਾ
ਇਸੁ ਤਨ ਤਾਈ ॥

ਭਗਤਿ ਹੀਣ ਨਾਨਕੁ ਜੇ ਹੋਇਗਾ
ਤਾ ਖਸਮੈ ਨਉ ਨ ਜਾਈ ॥੪ ॥੧ ॥

Amongst so many dogs, I am a
stranger dog and bark for this
body's belly of mine.

Though Nanak be bereft of Lord's
meditation, even then he will bear
the Name of his Master.

ਐਨਿਆਂ ਕੁੱਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮੈਂ ਇਕ ਬਦੇਸ਼ੀ
ਕੁੱਤਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਇਸ ਦੇਹ ਦੇ ਢਿਡ
ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਭੌਂਕਦਾ ਹਾਂ।

ਭਾਵੇਂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਤੋਂ
ਸੱਖਣਾ ਭੀ ਹੋਵੇ, ਤਦ ਭੀ ਉਹ ਆਪਣੇ
ਮਾਲਕ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਬੰਧਤ ਰਹੇਗਾ।

ਰਾਗ ਬਿਲਾਵਲੁ

ਮਹਲਾ ੫ ਦੁਪਦੇ ਘਰੁ ੮

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਮੈ ਨਾਹੀ ਪ੍ਰਭ ਸਭ ਕਿਛੁ ਤੇਰਾ ॥

ਈਘੈ ਨਿਰਗੁਨ ਊਘੈ ਸਰਗੁਨ ਕੇਲ
ਕਰਤ ਬਿਚਿ ਸੁਆਮੀ ਮੇਰਾ ॥੧ ॥

ਰਹਾਉ ॥

ਨਗਰ ਮਹਿ ਆਪਿ ਬਾਹਰਿ ਫੁਨਿ
ਆਪਨ ਪ੍ਰਭ ਮੇਰੇ ਕੋ ਸਗਲ ਬਸੇਰਾ ॥

ਆਪੇ ਹੀ ਰਾਜਨ ਆਪੇ ਹੀ
ਰਾਇਆ ਕਹ ਕਹ ਠਾਕੁਰੁ ਕਹ
ਕਹ ਚੇਰਾ ॥੧ ॥

ਕਾ ਕਉ ਦੁਰਾਉ ਕਾ ਸਿਉ
ਬਲਬੰਚਾ ਜਹ ਜਹ ਪੇਖਉ ਤਹ
ਤਹ ਨੇਰਾ ॥

ਸਾਧ ਮੂਰਤਿ ਗੁਰੁ ਭੇਟਿਓ ਨਾਨਕ
ਮਿਲਿ ਸਾਗਰ ਬੂੰਦ ਨਹੀ ਅਨ
ਹੇਰਾ ॥੨ ॥੧ ॥੧੧੭ ॥

Rag Bilawal

5th Guru Dupadas

There is but One God. By the
True Guru's grace, He is
obtained.

I am nothing, everything is Thine,
O Lord.

Here Thou art the Absolute Lord
and there the Related One.
Betwixt the two, Thou playest
Thy play, O my Lord.

Pause.

Thou Thyself art within the city
and Thyself without it as well.
Thou, O my Lord, abidest
everywhere.

Thou Thyself art the King and
Thyself the subject. At one place
Thou art the Lord and at another
the slave.

From whom should I hide and
with whom should I practise
fraud? Wheresoever I see there I
see the Lord just near me.

I have met with Guru Nanak, the
saints embodiment. When the
water drop merges with the
ocean, its separateness can be
discerned not.

ਰਾਗ ਬਿਲਾਵਲੁ

ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਦੁਪਦੇ

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕੇਵਲ ਇਕ! ਸਚੇ ਗੁਰਾਂ ਦੀ
ਦਇਆ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਕੁਛ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਭ ਕੁਛ ਤੈਂਡਾ ਹੀ ਹੈ,
ਹੇ ਸੁਆਮਾ!

ਏਥੇ ਤੂੰ ਨਿਰਸੰਬੰਧਤ ਸਾਹਿਬ ਹੈਂ ਅਤੇ ਓਥੇ
ਸੰਬੰਧਤ ਸਰੂਪ ਵਿਚ। ਦੋਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ
ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਖੇਡ ਖੇਲ ਰਿਹਾ ਹੈਂ, ਹੇ ਮੇਰੇ
ਸਾਹਿਬ!

ਠਹਿਰਾਉ।

ਤੂੰ ਆਪੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈਂ ਅਤੇ ਆਪੇ
ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਬਾਹਰ ਭੀ। ਤੂੰ, ਹੇ ਮੈਂਡੇ
ਸੁਆਮੀ! ਹਰ ਥਾਂ ਵਸ ਰਿਹਾ ਹੈਂ।

ਤੂੰ ਖੁਦ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਹੈਂ ਅਤੇ ਖੁਦ ਹੀ
ਰਿਆਇਆ। ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ ਤੂੰ ਮਾਲਕ ਹੈਂ
ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਤੇ ਗੁਮਾਸਤਾ।

ਮੈਂ ਕੀਹਦੇ ਕੋਲੋਂ ਲੁਕਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕੀਹਦੇ ਨਾਲ
ਠੱਗੀ ਕਰਾਂ? ਜਿਥੇ ਕਿਤੇ ਭੀ ਮੈਂ ਵੇਖਦਾ
ਹਾਂ, ਓਥੋਂ ਮੈਂ ਸੁਆਮੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਐਨ
ਨਜ਼ਦੀਕ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ।

ਮੈਂ ਸੰਤ ਸਰੂਪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ
ਮਿਲ ਪਿਆ ਹਾਂ। ਜਦ ਪਾਣੀ ਦਾ ਤੁਪਕਾ
ਸਮੁੰਦਰ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ
ਦੀ ਭਿੰਨਤਾ ਵੇਖੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ।